

ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИНING ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ: ТАҲЛИЛ ВА ТАВСИФ

Бегматов Рахимжон Рахмонкулович,
Тошкент амалий фанлар университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ. Ушбу мақолада умумтаълим мактабларида ўқувчилар ўртасида олиб бориладиган профилактик ишларнинг аҳамияти ҳамда мактабда тарбиявий ишларнинг қандай ташкил қилинганлиги мазкур жараёнда қўлланиладиган механизмлар ва технологиялар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: профилактика, тарбия, тарбия технологиялари, тарбия механизмлари, тарбия омиллари, интервью, анкета, узлуксиз маънавий тарбия концепцияси.

SOCIAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIME PREVENTION: ANALYSIS AND CHARACTERISTICS

Begmatov Rakhimjon Rakhmankulovich,
Lecturer at Tashkent University of Applied Sciences

ANNOTATION. This article analyzes the importance of preventive work among students of general education schools and how educational work is organized at school, the mechanisms and technologies used in this process.

Key words: prevention, education, learning technologies, learning mechanisms, upbringing factors, interviews, questioning, the concept of lifelong spiritual education.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПНОСТИ: АНАЛИЗ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Бегматов Рахимжон Рахманкулович,
Преподаватель Ташкентского университета практических наук

АННОТАЦИЯ. В данной статье анализируется значение профилактической работы среди учащихся общеобразовательных школ, а также механизмы и технологии используемые в процессе организации воспитательной работы в школе.

Ключевые слова: профилактика, образование, технологии обучения, механизмы обучения, факторы воспитания, интервью, анкетирование, концепция непрерывного духовного образования.

Вояга етмаган ёшлар орасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш учун шахснинг ички дунёсига чуқур ва ҳар томонлама кириб бориш талаб этилади. Мактаб ўқувчиларининг орасида олиб бориладиган профилактик ишларнинг натижаси, кўпинча, уларнинг шахсий ҳаётидаги шароитларни, уларнинг психологик хусусиятларини, жамиятга нисабатан қарашлари ва интилишларининг характерини яқиндан билишга боғлиқ эканлигини билдиради.

Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасидаги муҳим маълумотларни ижтимоий тадқиқотлар, интервью, анкета олиш, ўқув-тарбиявий жараён давомида ўқувчиларни ҳамда ўқитувчиларни кузатиш каби усуллар ёрдамида олиш мумкин. Бунда олинган ахборот мактабнинг ички профилактик назоратини ташкил этиш билан бирга, ички ишлар органларининг вояга етмаган ёшларнинг иши бўйича инспекцияси фаолиятида ҳам ўқувчиларнинг қонунга зид бўлган ҳуққини индивидуал профилактика қилиш учун ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Тадқиқот тақозосига кўра вояга етмаган ёшларнинг ҳуқуқбузарликларини профилактика қилишни самарали амалга ошириш имкониятларини аниқлаш мақсадида умумтаълим мактабларининг ўқув-тарбиявий ишлар бўйича директор ўринбосарининг фаолияти ҳамда 29 саволдан иборат махсус ишлаб чиқилган анкета ёрдамида фикр-мулоҳазалари ўрганиб чиқилди.

Ижтимоий сўровномалар натижасида олинган маълумотлар мазмунига қараб, республика мактабларида ҳуқуқбузар-ўқувчилар билан олиб борилаётган тарбиявий-профилактик ишларнинг қуйидаги ташкилий шарт-шароитларни белгилашга имкон берадиган блокларга гуруҳланди:

Ҳуқуқбузарлик ҳаракатини содир этишга мойил ёки содир этган мактаб ўқувчиларини аниқланиши;

Ушбу шахсларни, ва шунингдек ўқувчиларда жамиятга қарши йўналтирилган ҳуққ-одатларнинг шаклланишига сабаб бўладиган шарт-шароитларнинг ўрганилиши.

Хуқуқбузар-ўқувчи ва унинг атрофидаги криминоген микромуҳитга бевосита профилактик таъсир кўрсатишни таъминлаши.

Анкетанинг: мактабларда педагогик жамоалар томонидан ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил ўқувчиларнинг ўз вақтида аниқланмаслигининг сабаби нима? – деган саволга, сўралганларнинг 83% учта асосий сабабни кўрсатиб ўтишди. Биринчидан, ўқувчиларнинг ота-оналари ушбу муаммо ечимидан ўзларини четга тортиб туришлари. Иккинчидан, мактаб ўқитувчиларининг тарбиявий жараённинг зарари ҳисобига, ҳаддан зиёд ўқув жараёни билан банд эканлиги. Учинчидан, бу ишда жамоат ташкилотларини вакилларининг суҳбат иштирок этиши.

Хуқуқбузар - ўқувчиларнинг ўз вақтида аниқланиши учун тўсқинлик қиладиган бошқа сабабларнинг қаторига педагоглар (сўралганларнинг 9%), уларда ўқувчининг қонунга зид бўлган ҳатти-ҳаракатига тўғри ташҳис қўйиш кўникмаларининг йўқлигини рўқач қилишган. Сўралганларнинг 8% ушбу муаммоларнинг ечими учун ҳеч қандай тўсқинлик йўқ, деган фикрни билдиришган.

Сўровномалар натижасида олинган маълумотларни жамлаб, дастлабки хулосаларни чиқариш мумкин. Биринчидан, ҳуқуқбузар-ўқувчиларнинг ўз вақтида аниқланишига ўқитувчиларда тарбиявий жараён учун вақтнинг йўқлиги ва ўқувчиларнинг қонунга зид хулқ-одатларини аниқлаш учун уларда билимларнинг етишмаслиги тўсқинлик қилади. Иккинчидан, оиланинг, мактабнинг, жамоатчиликнинг бундай ўқувчиларнинг тарбияланганлик даражаси ҳақида хабардорлиги - қониқарсиз аҳволда. Шу билан бирга: мактабингизнинг ўқувчилари орасида содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг, тахминан, неча фоизидан педагогик жамоа хабар топади? - деган саволга, 87% киши ҳуқуқбузарликларнинг барчаси ёки аксарият қисми, деб жавоб берди. Фақат 13% респондент ўқувчилар содир этаётган ҳуқуқбузарликларнинг тахминан ярмидан хабардор эканлиги ҳақида маълум қилди. Шундай қилиб, ўқувчиларнинг мактабдан ташқари ҳатти-ҳаракатлари ҳақида юзаки хабардор бўлишига қарамасдан, мактаб педагогик жамоаси турли ахборот манбаларидан ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги ҳақидаги фактларнинг кўпчилигидан хабар топар экан. Бу ахборот манбалари орасидаги энг асосийлари қуйидагича: ўқувчилар жамоаларининг аъзолари – 31%, ички ишлар органлари – 16%, мактаб жамоатчилиги ташкилотлари – 16%. Бошқа ахборот манбаларига қуйидагилар киради: ўқувчиларнинг яшаш жойидаги жамоатчилик ташкилотлари – 9%, маҳаллий халқ таълими органлари – 5%, ота-оналар – 3%. Утқазилган кўпсонли ижтимоий (социологик) ва криминологик тадқиқотлар, ҳуқуқбузар-ўспиринлар асосан нотинч оилаларнинг фарзанди эканлигини кўрсатди.

Ўқувчиларнинг нотинч оилаларининг, тахминан, қанча амалда мавжуд қисмидан педагогик жамоа хабардор, деган саволга – аксарият кўпчилик (76%), бундай оилаларнинг ҳаммаси ёки қарийб ҳаммаси маълум эканлигини билдирди; бундай оилаларнинг, тахминан, ярми ҳақида хабардор эканлигини 14% кўрсатиб ўтди; қолганларнинг фикрича – бундай нотинч оилаларнинг учдан бир қисмидан ортигини аниқлаб бўлмайди.

Анкетанинг навбатдаги: ҳуқуқбузар-ўқувчиларнинг оиласида Сиз ўзаро муносабатларнинг қандай турларини кўпинча кузатгансиз?, деган саволига берилган жавоблар нотинч оилаларнинг фарзандлари кўпинча ҳуқуқбузарлик йўлига кириши ҳақидаги хулосани тасдиқлайди.

Респондентларнинг фақат биттаси ушбу муносабатларни меъёрда, бежанжал, деб тан олди. Сўралганларнинг 22% оила аъзоларининг орасидаги ўзаро муносабатларида ўқтин-ўқтин можаролар содир бўлиб туради, деган фикрни билдирди. Қолганлар ушбу муносабатларга ота-оналар орасидаги (48%) ва ота-оналар билан болалар орасидаги (30%) узлуксиз можаро сифатида таъриф беришди.

Бундан келиб чиқади-ки, айнан нотинч оилаларда асосан ҳуқуқбузар-ўқувчилар тарбия топишини билар, ва шунингдек, бундай оилаларнинг қарийб ҳаммаси ҳақида маълумотларга эга бўлгач, педагогик коллектив, уларнинг бирортаси ҳуқуқбузарлик содир этиб қўйишини кутиб ўтирмасдан, ўқувчиларнинг бундай категориясининг қонунга зид ҳатти-ҳаракатларини эрта профилактика қилиш имкониятига эга ва ўтказишга мажбур экан. Бу, педагогларнинг ўқувчилар ҳатти-ҳаракатини баҳолашга билими етишмаслиги, жамоатчиликнинг, ота-оналарнинг юзаки иштирок этиши ва, педагогик жамоага ҳуқуқбузар-ўқувчиларни ўз вақтида аниқлашга ҳалақит берадиган бошқа сабабларни баҳона қилишлари етарли даражада асосли эмаслигини билдиради.

Мактаб педагогик жамоасининг эрта профилактик таъсир этиш турини танловини енгиллаштирувчи яна бир муҳим омил қуйидагидан иборат: Сиз ўқувчиларнинг қайси таълим олиш даврида улар кўпроқ ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллигини кузатасиз? Деган саволга бе-

рилган жавобда ёритилган - сўралганларнинг 80% ўрта (4-8) синфларда таълим олиш даврини, яъни ўтиш ёшига тўғри келадиган даврни кўрсатиб ўтишган. Бошқа синфларда таълим олиш даврида ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллик сезиларли даражада камроқ кузатилади: катта (9-11) синфларда – 18%, кичик (1-3) синфларда – 2%.

Ўқувчилар орасида ҳуқуқбузарликларни профилактика қилишнинг биринчи босқичида тарбиявий ишларнинг имкониятлари ҳақидаги таҳлилга яқун ясаётиб, қуйидаги умумлаштирилган хулосаларга келиш мумкин:

1. Қонунга зид бўлган хулқ-одатларга эга ўқувчилар, одатда, ҳуқуқбузарликларни содир этиб бўлганларидан кейин мактаб томонидан аниқланади, шу сабабдан ҳам, бу категорияга кирувчи ўспиринларни ўз вақтида аниқлаш ҳақидаги педагоглар билдирган нуқтаи назарнинг ҳаққонийлигига ишониш қийин ва аниқлик киритишга муҳтож.

2. Мактабларнинг педагогик жамоаларининг тарбиявий иши, асосан, ўқувчилар томонидан такрорий ҳуқуқбузарликлар содир этилганидан кейин амалга оширилади, шу билан уларнинг мактабда ўспиринларнинг қонунга зид ҳатти-ҳаракатлари олдини эрта олиш бўйича имкониятлари бой берилди.

3. Тарбиявий - профилактик чора-тадбирлар тизимини амалга оширишда мактаб педагогик жамоалари ички ишлар органлари, вояга етмаган ёшлар иши бўйича инспекциялар, ота-оналар, жамоатчилик ташкилотлари вакиллари билан жуда ҳам кам ҳамкорлик қилишади.

4. Профилактика чора-тадбирларини ўз вақтида ташкил этиш ва амалга ошириш учун мактабнинг реал имкониятлар мавжуд (ўқувчилар томонидан биринчи ҳуқуқбузарлик содир этилгунича), аммо ўқитувчиларнинг тарбиявий жараённинг зарари ҳисобига ўқув жараёнда жуда бандлиги сабабли, улар амалга оширилмайди.

Қонунга зид ҳатти-ҳаракатларни содир этишга мойил ўқувчилар аниқланиши ва ҳисобга кўйилиши тарбиявий-профилактик ишларни ташкил этишнинг дастлабки босқичи бўлиб, унинг самарадорлиги бундай шахсларнинг шахсияти, ҳамда микроижтимоий ҳаёт кечириш шароитларини келгусида ўрганишга ва баҳолашга боғлиқдир.

Педагоглар ўз тарбияланувчилари шахсиятининг сифат кўрсаткичларини ва яшаш шароитларини баҳолаётганларида нимага эга?

Ҳуқуқбузар-ўқувчиларнинг оиласида зиддиятли вазиятларни юзага келишига сабаб бўлган ҳолатлардан, ушбу оилаларда уларнинг тарбиясидаги қуйидаги камчиликлар ҳосил бўлади:

1. Оилада меҳнат, адабиёт, санъат ва ҳ.к.га нисбатан қизиқиш ва эҳтиёжлар болаларда шакллантирилмаслиги, оилада ота-оналарнинг салбий хулқ-одат намуналарининг мавжудлиги 39% ташкил этади.

2. Ота-оналарнинг ўз фарзандини тарбиялашни истамаслиги, уларнинг тарбияси учун ҳамма маъсулиятни мактабга юклаб қўйишга интилиш - 34%.

3. Ота-оналарда тарбия учун ишда бандлиги сабабли бўш вақтнинг йўқлиги, ва шунингдек тўлақонли оилада ота-оналарнинг бирининг саъй-ҳаракатлари (кўпинча онанинг) билан тарбиянинг олиб борилиши – 21%.

Юқорида айтиб ўтилганлардан келиб чиқиб, ижтимоий соҳада умуман, ўсиб келаётган авлод тарбияси соҳасида қисман муаммо бўлган ароқхўрлик, ўспиринларнинг мурғак қалбини майиб қилувчи ва ушбу ҳолатнинг зарарли таъсирининг натижаларини бартараф этиш учун жамият ва давлат томонидан қўшимча манъавий энергия ва моддий ресурслар сарф-ҳаражатларини талаб қиладиган асосий омил сифатида олдинга чиқади, деб хулоса қилиш мумкин.

Бундан ташқари, ушбу тадқиқотлар, бола тарбияси бўйича баъзи бир ота-оналарнинг ўз мажбуриятларини виждонан бажармаслигига ҳам эътибони тортади, профилактик ишларнинг зарурлигига ва нотинч оилаларда ароқхўрлик ҳамда текинхўрлик билан кураш олиб боришни кучайтиришга йўналтиради .

Юқорида келтирилган шахс характеристикаларини таҳлил қилиш асосида, қуйидаги прогностлаштириладиган хулосаларни чиқариш мумкин:

1. Ўқувчиларнинг жамоаси ҳуқуқбузар-ўқувчиларга нисбатан зарур бўлган ижобий таъсирга эга эмас ва ҳозирча улар билан олиб борилаётган тарбиявий ишларга фаол кўмаклаша олмайди.

2. Таъсир кўрсатиши доирасида самарали тарбиявий фаолият учун асосий шарт-шароитлар шаклланадиган, педагогик жамоа билан ҳуқуқбузар-ўқувчиларнинг ўзаро муносабатларнинг тақомиллаштирилиши зарур.

3. Қонунга зид ҳатти-ҳаракатга мойил шахслар аниқланаётганда, руҳий нуқсонлари бор ўқувчиларга диққат-эътибор қаратиш зарур.

4. Ҳуқуқбузар – ўқувчилар билан олиб бориладиган тарбиявий-профилактика ишлари, би-

ринчи набатда, оиладаги ўзаро муносабатларни соғломлаштиришга, ва шунингдек ўқувчиларнинг ўзларининг бўш вақтларини ташкил этишларини такомиллаштиришга қаратилган бўлиши зарур.

5. Педагогик ходимларнинг сўровномада иштирок этган категорияси ҳуқуқбузар-ўқувчининг шахс характеристикасини етарли даражада билмайдилар, демак, мактабда талаб даража-сида улар билан тарбиявий-профилактика ишларини ташкил этишга тайёр эмаслар.

Шундай қилиб, ижтимоий-педагогик усуллардан мақсадли фойдаланиш, мунтазам равишда олинадиган криминологик, демографик, психологик-педагогик ва яна бошқа маълумотларнинг белгиланган минимуми ёрдамида ўқувчиларнинг қонунга зид ҳатти-ҳаракатларининг ижтимоий-педагогик профилактика қилинишини самарали ташкил этиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхат:

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича “Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон Фармони. 2017 йил 7 февраль. – Б.39.

В.Н.Кудрявцев. «Социалистический аспект преступления». «Вопросы с преступностью». вып. М.: 1973, -С.7.

Ю.К.Бабанский, Г.А.Победносцев. «Комплексный подход к воспитанию школьников». –М.: 1998. -С.5.

З.Исмаилова. “Тарбиявий ишлар методикаси”. Дарслик, -Т.: Истиклол. 2003.

Р.А.Мавлонова, О.Т.Тўраев, О.Хасанбоева ва б. “Педагогика”. –Т.: Ўқитувчи. 1998.

Ж.Ғ.Иўлдошев, Ж.Ғозилов, Р.Султонов, Ҳ.Саидов. “Ўқувчи маънавиятини шакллантириш”. –Т.: 2000.